

Vad gäller för barn?

En studie om synen på barns politiska deltagande i Sverige

Viktoria Asplund

Abstract

The following essay examines the view of children as political participants is expressed in Swedish governmental investigations supporting decision making concerning children's issues and matters of interest for children.

The aim is to investigate, through an analysis of ideas, which view of children as political participants is dominating and where it has received its influences.

Ideal types of children as political participants are formed as tools for analysis primarily focusing on the three aspects of 'cognitive ability', 'the view of childhood' and 'children's citizenship and politics'. The material is then processed to see which of the ideal types is dominating and whether children are viewed as "incomplete participants", "maturing participants" or "complete participants".

The result of the study shows that children are predominantly viewed as "incomplete participants" and that there is a will to change towards the other two ideal types. There is a problematic relationship between the will of taking into account what's best for the child and the general definition of- and who actually decides what is in the best interest of the child.

Keywords: children, politics, participation, cognitive ability, childhood, The Convention on the Rights of the Child, Sweden, government

Word count: 10'000

Innehållsförteckning

1	Introduktion	1
1.1	Bakgrund.....	1
1.2	Problemformulering.....	2
1.2.1	<i>Syfte och mål</i>	2
1.2.2	<i>Frågeställning</i>	2
1.3	Principiell förståelse och avgränsning.....	2
2	Material & metod.....	4
2.1	Bearbetning och val av material	4
2.2	Idéanalys	5
2.2.1	<i>Tillvägagångssätt</i>	5
2.2.2	<i>Validitet och lämplighet</i>	6
3	Teorier.....	8
3.1	Diskussion om centrala begrepp	8
3.1.1	<i>Barn</i>	8
3.1.2	<i>Politik och deltagande</i>	9
3.1.3	<i>Kognitiv utveckling</i>	9
3.2	Vilka teorier och varför?.....	10
3.2.1	<i>Aspekter av teorierna</i>	11
3.3	Idealtyper	12
3.3.1	<i>Ofullständiga deltagare</i>	12
3.3.2	<i>Mognande deltagare</i>	13
3.3.3	<i>Fullständiga deltagare</i>	14
3.3.4	<i>Analysschema</i>	16
4	Analys.....	17
4.1	Analys enligt idealtyper	17
4.1.1	<i>Ofullständiga deltagare</i>	17
4.1.2	<i>Mognande deltagande</i>	19
4.1.3	<i>Fullständiga deltagare</i>	21
4.2	Analyssammanfattande matris	23
4.2.1	<i>Tolkning av matrisen</i>	24
5	Slutdiskussion.....	25
5.1	Reflektioner, vad gör vi av resultatet?	26
6	Referenser	27

1 Introduktion

1.1 Bakgrund

Mitt i den blomstrande sommaren 1990 ratificerade Sverige Barnkonventionen. Detta kom att innebära en stor förändring för Sveriges barn som nu blev bärare av explicit statuerade mänskliga rättigheter. Artikel 12, rörande deltagande, uttrycker att:

”Konventionsstaterna skall tillförsäkra det barn som är i stånd att bilda egna åsikter rätten att fritt uttrycka dess i alla frågor som rör barnet, varvid barnets åsikter skall tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad.

För detta ändamål skall barnet särskilt beredas möjlighet att höras, antingen direkt eller genom företrädare eller ett lämpligt organ och på ett sätt som är förenligt med den nationella lagstiftningens procedurregler, i alla domstols- och administrativa förfaranden som rör barnet.”
(UNICEF)

Sverige har en åldersgräns på 18 år för myndighet, rätten att delta och göra sin röst hörd i politiken. Det uppkom alltså ett nytt sätt att se på barn som deltagare i politiska frågor genom åtagandet att, enligt Barnkonventionen, försäkra att barn blir hörda och lyssnade till i beslut som berör dem även då de befinner sig under 18 årsgränsen. Tidigare forskning visar att det råder tvetydighet i hur man ska förhålla sig till uppsatta konventioner och lagar samt vilken syn på barns rätt att bli hörda och delta som ska råda (General Comment no. 12, 2009).

Barnkonventionen rekommenderar att stater ska vara mycket försiktiga med att sätta upp åldersgränser för barns rätt att bli hörda och delta. Om sådana gränser tillämpas av t.ex. administrativa och juridiska skäl rekommenderas ändå att alla barn lyssnas till för att se om deras åsikt och synsätt kan bidra till goda lösningar (Krappman, 2010).

Syftet med uppsatsen är att beskriva och analysera vilken syn på barns politiska deltagande som kommer till uttryck på nationell nivå i Sverige. Är det 18 årsgränsen eller Barnkonventionens rekommendationer som genomsyrar synen på barns politiska deltagande?

1.2 Problemformulering

1.2.1 Syfte och mål

Abstraktionsnivån för min frågeställning har i huvudsak avgjorts av bland annat min ambition att nå god validitet och hur problemet anknyter till teori. Det fenomen jag ämnar undersöka måste kunna besvaras och utredas med hjälp av den fråga jag ställer till det valda materialet (Esaiasson m.fl 2007, s. 244). Jag väljer att formulera min frågeställning relativt detaljerat och snävt. Detta för att kunna anknyta till mer specifik teori om barns deltagande samtidigt som det principiella problemet berörs. Syftet är, som även berörs i inledningen, att analysera vilken syn på barn som kommer till uttryck och dominerar i nationella beslutsunderlag i form av offentliga utredningar.

1.2.2 Frågeställning

Baserat på mitt syfte lyder min frågeställning följaktligen:

Vilken syn på barns politiska deltagande kommer främst till uttryck i beslutsunderlag på nationell nivå i Sverige?

1.3 Principiell förståelse och avgränsning

Tvetydigheten i vilka som ska ha rätten att göra sin röst hörd i politiken knyter an till ett generellt demokrati- och deltagandeteoretiskt problem. Utifrån denna uppsats vill jag kunna säga något om det principiella problemet rörande synen på medborgares rätt till deltagande som speglar statens förhållande till lagar och internationella konventioner.

Vilka som ska ha rätten att ta del av den politiska världen i en demokrati har diskuterats bland teoretiker ända sedan Aristoteles tid. Dåtidens stater styrdes av män som talade kring demokratiska strukturer som ett begrepp som uteslöt kvinnor, barn, immigranter och slavar (Held 2009, s. 39). Med tiden kom liberala tankar att influera statens uppfattningar till att inkludera allt fler och att se möjligheter till politisk framgång genom diskussioner där fler inkluderas (Turner 2003, s. 115). Barn är den grupp som fortfarande inte fullt inkluderas i den demokratiska och politiska strukturen och jag undrar därför hur den svenska staten uttrycker sig om barns deltagande?

Inom statsvetenskapen finns mycket skrivet om nationellt beslutsfattande och dess implikationer och med hjälp av mer abstrakta teorier kan jag bekräfta och begreppsliggöra verkligheten. Jag använder således det principiella problemets

teorier för att förklara och förstå mitt avgränsade enskilda problem (Teorell – Svensson 2007, s. 44-48).

Jag berör det principiella problemet genom att knyta an till en rad teorier rörande barns deltagande i politiska beslut. Med hjälp av dessa teorier utformar jag idealtyper av synen på barn som politiska deltagare och klargör berörda begrepp.

2 Material & metod

2.1 Bearbetning och val av material

Det nationella beslutsfattandet i Sverige sker på regeringsnivå och grundas i ett antal fackdepartement där olika politikområden behandlas. Regeringskansliet består av Statsrådsberedningen, Förvaltningsavdelningen och elva fackdepartement som var och en behandlar sina sakfrågor (Regeringen 1). Av de elva fackdepartementen är Justitiedepartementet, Kulturdepartementet, Socialdepartementet och Utbildningsdepartementet utvalda för undersökning i denna uppsats på den grund att de specifikt behandlar frågor som berör barn.

Departementen tillsätter kommittéer och individer för att utreda frågor av större omfattning som kräver extra betänkande innan beslut. När en utredning är klar sammanställs en rapport som publiceras i serien Statens offentliga utredningar (SOU) (Regeringen 2). De kan ses som riktlinjer för vad staten anser bör betraktas och ligga till grund för beslutsprocesser gällande olika ämnesområden. De personer som genomför och författar utredningarna är tillsatta baserat på bland annat deras sakkunnighet och profession samt att de på ett lämpligt sätt anses kunna presentera åsikter som stämmer överens med regeringens riktlinjer och synsätt.

Det finns olika sätt att generalisera fall utifrån och ett av dem är att välja material som är viktigt och relevant (Teorell – Svensson 2005, s. 151). För att kunna generalisera utifrån beslutsfattandeunderlaget bör så många som möjligt av departementsområdena belysas så att urvalet av politikområden i uppsatsen så nära som möjligt representerar verkligheten (Teorell – Svensson 2005, s. 68-69). Som tidigare förklarat behandlar inte alla fackdepartementen frågor som direkt berör barn. Det är därför viktigt att alla de departement som behandlar barnfrågor representeras i min uppsats för att skapa goda generaliseringsmöjligheter.

Utredningarna grundar sig på direktiv från regeringen om vad utredningen ska behandla. Utredningarna i min uppsats är utvalda på grund av att de behandlar specifika frågor om hur vi bör betrakta barn, deras deltagande och deras rättigheter. Av det åtskilliga material som granskats har åtta utredningar valts ut som på ett bra sätt sammanfattar de synvinklar som genomgående presenteras. De åtta utredningarna berör områdena adoption, bestämmanderätt vid gemensam vårdnad, vård, omhändertagande av barn och unga, vräkning och hemlöshet, jämställdhet i skolan, stöd och skydd för barn och unga samt filmcensur. Under analysen applicerar jag mitt utformade analyschema på materialet för att särskilja citat och meningar som ger uttryck för olika synsätt. Omfattningen citat som ger uttryck för antingen ett eller ett annat synsätt kommer vara avgörande för resultatet och enskilda citat kommer i analysen plockas ut som exempel.

2.2 Idéanalys

2.2.1 Tillvägagångssätt

Uppsatsens metod för att hantera och analysera materialet bygger på en så kallad idéanalys. I sin bok "Grundbok i idéanalys" definierar Ludvig Beckman idéanalysen som:

"... det vetenskapliga studiet av politiska budskap." (Beckman 2005, s. 11)

Utifrån denna definition bedömer jag att metoden passar väl som utgångspunkt för min uppsats då jag ämnar studera politiska budskap för att kunna klargöra olika syn på barns politiska deltagande.

Idéanalysen kan utformas på en rad olika sätt. I boken "Textens mening och makt" förklarar Bergström och Boréus att idéanalysen kan ha som syfte att antingen beskriva, förklara eller uttrycka ett ställningstagande i frågan som belyses (Bergström - Boréus 2005, s. 155). Denna distinktion mellan tre olika syften gör även Beckman (Beckman 2005, s. 14). Min ambition är att använda idéanalysen för att skildra vilken syn på barn som kommer till uttryck i politiska beslutsunderlag och därmed tar jag utgångspunkt i en beskrivande idéanalys.

Då jag främst vill studera vilka idéer om synen på barn som kommer till uttryck, och inte vem som uttrycker de olika synsätten, har uppsatsen ett idécentrerat angreppssätt (Beckman 2005, s. 17). Detta angreppssätt bygger på att analysera förekomsten av olika argument och idéer eller vilka idéer som utmärker något sak- eller politikområde (Bergström - Boréus 2005, s. 155).

Valet av analysteknik innebär på vilka grunder du samlar in och bearbetar ditt material (Beckman 2005, s. 10). Som analysteknik använder jag den så kallade begreppsanalysen för att klargöra de begrepp som används för att formulera de politiska budskap som uttrycks (Beckman 2005, s. 31). Begrepp lider ofta av problemet att formuleras mer eller mindre vagt. Detta beror inte på att de uppfattas ha olika betydelse utan snarare på svårigheten att exakt dra gränserna för det som begreppet redogör för (Beckman 2005, s. 33). Min uppgift blir därför att precisera begreppen kring barns politiska deltagande för att öka begripligheten och göra dem analyserbara.

Texten ovan fastställer således min analysteknik. Vilka verktyg behöver jag då för att genomföra min analys, vilken analysapparat ska användas? En analysapparat eller ett analysverktyg är det konkreta sätt på vilket man genomför en idé- eller ideologianalys och kan konstrueras på två sätt: som dimensioner eller som idealtyper (Beckman 2005 s. 25, Bergström - Boréus 2005 s. 159). I uppsatsen har jag valt att använda mig av idealtyper som analysverktyg. Detta på grund av att min ambition är att forma tankekonstruktioner som fångar in det väsentliga egenskaperna hos ståndpunkterna jag undersöker snarare än att med dimensioner främst är att särskilja olika delar av en ideologi eller argumentation (Beckman 2005, s. 28).

Avsikten med idealtyper är att sammanfoga beståndsdelar ur olika argument och ideologier till en sammanhållen ståndpunkt. Det framkallas således en

extrembild av det som ska undersökas som saknar motsvarighet i verkligheten. Resultatet blir att man kan mäta materialet i förhållande till extrem bilden och se hur nära eller långt ifrån bilden man kan placera de budskap som kommer till uttryck (Beckman 2005, s. 28). Detta passar väl in på mitt syfte då jag vill undersöka vilken extrem bild av barn som politiska deltagare som kommer till uttryck i de politiska beslutsunderlagen. Bergström och Boréus beskriver idealtyper på liknande sätt som Beckman och liknar idealtyper vid ett raster att lägga på politiska texter för att kategorisera budskap och argument. Användande av de utpräglat teoretiska idealtyperna resulterar sannolikt i att forskaren kan konstatera att en av idealtyperna bättre kan förklara texten och de politiska budskapen än de andra (Bergström - Boréus 2005, s. 162). I min studie passar ovanstående väl in då jag vill undersöka vilken av extrem bilderna av barns deltagande som främst kommer till uttryck.

Idealtyperna bör bygga på idéer som är relevanta och nära knutna till frågeställningen. Här hjälper frågeställningen till att avgöra i vad man tar sin utgångspunkt när man konstruerar idealtyperna. Genom den klassificering jag gör avgörs vilket omfång idealtyperna får, notera att omfånget inte behöver vara lika i alla idealtyper (Bergström - Boréus 2005, 160-161).

Mina idealtyper är tänkta att beröra tre olika syner på barn som deltagare. *Barn som ofullständiga deltagare*, *Barn som mognande deltagare* och *Barn som fullständiga deltagare*. Idealtyperna är valda då de speglar uppsatsens syfte att belysa barns deltagande längs skalan från en 18 års gräns till Barnkonventionens synsätt. Den första idealtypen baseras främst på ett konservativt perspektiv som innefattar teorier kring myndighet och kognitiv utveckling. Den andra idealtypen präglas av teorier kring barn som deltagare med möjlighet att göra självständiga val och mogna in i politiken. Slutligen belyser den sista idealtypen teorier som anser att barn ska lyssnas till oavsett ålder och kognitiv förmåga samt tillskrivas en större roll som politiska deltagare.

2.2.2 Validitet och lämplighet

Fördelen med att använda sig av idealtyper som analysverktyg är att de på ett klart och tydligt sätt kan bringa ordning i material och politiska texter. Förutsättningen är att konstruera verktygen väl vilket skapar goda möjligheter för en lättarbetad analys även vid stora och oarbetade mängder material (Bergström - Boréus 2005, s. 171). I denna uppsats är de politiska beslutsunderlagen tämligen omfattande och komplicerade vilket gör idealtyper väl användbara. Det är viktigt för mig att i förhållande till mitt material arbeta konsekvent och undvika att materialet bedöms utifrån varierande kriterier.

Validitet handlar om att mäta det man i sin fråga uttrycker att man avser mäta (Teorell – Svensson 2007, s. 59). Synen på barn i det här sammanhanget definieras med hjälp av idealtyperna. Respektive utredning har granskats med hjälp av kategorisering av citat som ger uttryck för synen på barn. Citaten speglar olika idealtyper och utifrån antalet citat som speglar respektive idealtyp har en eller flera ansetts dominanta. I analysen återfinns citat som representerar idealtyperna.

Allt för generellt ställda frågor riskerar resultera i oklara begreppsbildningar som saknar relevans för det fenomen som ämnas undersökas (Teorell – Svensson 2005, s. 57). Uppsatsens frågeställning är formulerad med tanken om god validitet och specifikt avgränsad för att minska validitetsproblem. Jag väljer att inte ha en alltför bred utgångspunkt och riskera att materialet blir spretigt och svårt att relatera

till min problemformulering. Samtidigt har jag försökt vara medveten om att inte avgränsa alltför hårt och riskera att missa att inkludera relevant material.

Ytterligare faktorer för att hålla hög validitet, menar Bergström m.fl, består i att förhålla sig kritiskt till sitt resultat och om analysverktyget och idealtyperna lyckats fånga upp innehållet i de politiska texterna (2005, s. 405). Ur validitetssynpunkt är det därför viktigt att påvisa att man förhållit sig kritiskt till sina resultat.

Fortsättningsvis vill jag lägga vikt vid att klargöra mina metodologiska ställningstaganden och förhållandet till intersubjektivitet. Bergström och Boréus uttrycker att ”Ju lösare analysmodellen är och ju mer man betonar inriktning mot tolkning, desto mer anknyter man till en hermeneutisk tradition.” (2005, s. 174). Utifrån detta ställningstagande är mitt sätt att vetenskapligt förhålla mig mer lagt åt det positivistiska hållet som skulle kunna sägas påverkas av idealet av ett neutralt observationsspråk (Bergström - Boréus 2005, s. 174). Stor vikt ligger även vid att formulera idealtyperna på ett generellt sätt för att inte öka tolkningsproblemen och bidra till att intersubjektiviteten sjunker. Det som eftersträvas är att idealtyperna ska kunna användas av vem som helst som genom applicering på materialet ska komma fram till samma resultat (Bergström - Boréus 2005, s. 174-175). Självklart är jag väl medveten om att detta ofta är lättare sagt än gjort då olika forskare, som ovan nämnt, tar avstamp i olika metodologiska ställningstaganden och uppfattningar om verkligheten.

Slutligen har jag genom uppsatsen en hög ambition rörande arbetet med begreppsbildning, operationalisering och intersubjektivitet. Arbetet med att kontinuerligt förklara de vägar som väljs och de ställningstaganden som förekommer ämnar resultera i en upplyst läsare och hög intersubjektivitet.

3 Teorier

Detta avsnitt består av redogörelsen av uppsatsens teoretiska perspektiv. Som hjälp i utformandet av teoridelen har jag använt tidigare forskning på området. Detta i form av bland annat Archard och MacLeods bok ”The Moral and Political Status of Children” och vetenskapliga artiklar så som ”Are there Politics in Childhood?” av Kirsii Pauliina Kallio och Jouni Häkli, Kristina Engwall och Ingrid Söderlinds ”Barn och demokrati i ett historiskt perspektiv” och ”The Child’s Status in the Democratic State” av teoretikern Francis Schrag. Detta är ett kort urval av de texter som använts men som jag ändå hoppas kan ge en bild av materialet för att underlätta läsningen. Inledningsvis definieras centrala begrepp av vikt för att förstå vidare teoriutveckling, varefter en diskussion kring valda teorier och analysverktyg äger rum. Slutligen presenteras de, utifrån teorierna, skapade idealtyperna.

3.1 Diskussion om centrala begrepp

3.1.1 *Barn*

Avgränsningarna angående vem som ska behandlas som barn i olika sammanhang är omstridda. Under 1900-talet har gränserna både utökats och minskats i Sverige. Steget ut i vuxenvärlden har i omgångar skett allt ifrån dagen för konfirmation till att, då systemet med rösträtt infördes, ske först vid 23 års ålder (Engwall och Söderlind, 2001). Idag definierar många att intåget i vuxenvärlden sker vid 18 års ålder då man sedan 1974 i Sverige erhåller rösträtt (Engwall och Söderlind, 2001).

1989 kom FN:s Barnkonvention som de mänskliga rättigheter som tillfaller barn. Konventionen består av 54 artiklar som behandlar alltifrån definitionen om vad som bör betraktas som ett barn till grundläggande rättigheter rörande liv, skydd och synliggörande. Konventionens första artikel definierar att:

”I denna konvention avses med barn varje människa under 18 år, om inte barnet blir myndigt tidigare enligt den lag som gäller barnet.”
(Barnkonventionen, UNICEF)

I uppsatsen utgår jag från Barnkonventionens definition och belyser ytterligare begränsningar för vilka åldersgrupper av barn som berörs speciellt av deltagande och synliggörande inom politiken. Dessa begränsningar tydliggörs under kommande rubriker rörande politik, deltagande och kognitiv förmåga.

3.1.2 *Politik och deltagande*

När man talar om barn, politik och deltagande kan många lyfta på ögonbrynen åt det faktum att barn ens skulle utgöra en del av politiken. Politiskt deltagande kan ske i många olika former och bör enligt Barnkonventionens rekommendationer inte begränsas vid juridisk rösträtt och 18 års ålder (Krappman, 2010). För att jag i min uppsats ska kunna tala kring politik och deltagande i förhållande till barn behöver dessa begrepp förtydligas. Hur förhåller sig barn och politik till varandra? Och vad menas i detta sammanhang med deltagande?

Kallio och Häkli menar att barns värld ofta endast anses beröra kultur och sociala relationer och inte det vi skulle mena är politik dvs. en arena där relationer mellan människor är strukturerade kring makt. I de forum man diskuterar politik rörande barns vardag behandlas ofta explicit ”politiska” frågor så som policyförändring i skolan eller planering av lekplatser. Det utgör en problematik att de politiska frågorna utformas utifrån de vuxnas ramar då barns värld inte enligt dessa ramar framstår som präglade av maktrelationer och politik (Kallio och Häkli, 2011). Det som utgör den största skillnaden mellan vuxna och barns politik uttrycks vara att barn inte kontinuerligt uppfattar sin vardag utifrån politiken utan ger handlingar mening på andra sätt. Kallio och Häkli föreslår att vi bör se barns politik, med grundläggande politiska och sociala drag, som baserade på positionen som uppmärksammade minderåriga och deras relationer med andra barn och vuxna. För att förstå barns inverkan på politiken bör man se alla barn som aktiva medborgare som inte endast följer en utstakad utvecklingsbana utan som är sociala aktörer med egna viljor och intressen i de politiska områden som berör dem (Kallio och Häkli, 2011).

Barns politiska deltagande kan utformas på många olika sätt, men bör alla leda till en utveckling som inte skadar barnen eller deras omgivning (Rehfeld, 2011). Genom vuxnas ledning kan barn lära sig om deltagande i medborgerliga frågor och på så sätt gradvis skolas in i politiken med hjälp av de frågor som ligger dem närmast (Rehfeld, 2011). Oavsett när människor mognar, om denna ålder infaller tidigt eller sent, bör vi utforma samhällets institutioner på ett sådant sätt att det främjar deltagande i relation till utvecklingsmönstret. Deltagande skulle således gradvis kunna öka med ålder (Rehfeld, 2011).

När jag talar kring barns deltagande i denna uppsats är detta inte, som säkert redan framgått, begränsat till rösträtten. Deltagandebegreppet i denna uppsats förtydligas bäst med ett citat från en artikel skriven av Lothar Krappman som jobbar för FNs barnrättskommission i Geneve:

”Participation is a very good term for that what results from expressing views, listening and giving due weight to the views, interests and goals of the child.”
(Krappman, 2010)

3.1.3 *Kognitiv utveckling*

Definitionen av kognitiv utveckling spelar stor roll för hur man ser på barns möjlighet att delta och fungera i politiken. Nationalencyklopedin uttrycker i en generell definition att kognitiv utveckling innebär:

”Utveckling av de intellektuella funktionerna i vid mening: tänkande, förståelse, beslutsfattande, memorerande, problemlösande, tolkande, jämförande och bedömande.” (Nationalencyklopedin)

Det framgår tydligt i de teorier jag granskat att det finns många olika sätt se på kognitiv förmåga hos barn. Vissa menar att den kognitiva förmågan utvecklas gradvis och nästan exponentiellt i förhållande till ålder. Barn anses påbörja sin kognitiva utveckling vid olika åldrar och fullbordandet av denna förmåga är av stor vikt för att kunna delta i politiken och i beslutsfattandeprocesser.

Statsvetenskapsprofessorn och framstående teoretikern Francis Shrag (1975) skildrar olika synsätt på barns kognitiva utveckling där han menar att den börjar ta fart runt 12 års ålder och avslutas runt 15-16 år. Vivian Hamiltons studier gällande kognitiv utveckling pekar på att åldern för mognad och möjlighet att resonera sig fram till beslut infaller runt 16 år (Hamilton, 2012). När man talar om barns deltagande i politik händer det ofta att diskussionen kretsar kring mognad och kognitiv utveckling snarare än specifika åldrar då barn generellt kan delta. Diskussionen aktualiserar frågan om hur generell den kognitiva utvecklingsprocessen egentligen kan anses vara (Nationalencyklopedin).

3.2 Vilka teorier och varför?

Teorierna utifrån vilka jag skapar mina idealtyper nyanserar olika sätt att se på barns politiska deltagande. Dessa nyanseringar hjälper mig att särskilja olika drag inom idealtyperna. Teorierna belyser att det finns olika kategorier av åsikter rörande hur man ser på barn som politiska deltagare. Beckman belyser hur olika teoretiker betraktar barn och hur deras argument utformas på liknande grunder. Han menar att det konventionella argumentet för exkludering av barn bygger på barnens bristande politiska medvetenhet och kognitiva förmåga vilka skulle kunna ha negativ påverkan på samhällsbesluten. Han uttrycker även att många motsätter sig detta då även vuxnas beslut kan ha negativ påverkan på de beslut som fattas (Beckman 2009, s. 92). Dessa läger av åsikter argumenterar olika i många avseenden. Under min bearbetning av teorierna har jag efter mycket arbete kunnat urskilja grundläggande skillnader i hur man ser på barnets förmåga, barndomen i sig och barnens medborgerliga förhållande till politiken.

Teorierna jag har valt att använda mig av i utformandet av idealtyperna är alla en del av den större debatten rörande barns demokratiska deltagande i politiska processer. De är utvalda för att representera olika läger av åsikter som, bland andra, Beckman hävdar finns. Mina idealtyper består av tre kategorier som ser på barns demokratiska deltagande på olika sätt: som ofullständiga, som mognande och som fullständiga deltagare. Dessa tre sätt att se på barn genomsyrar den större teoretiska debatten rörande barns demokratiska deltagande och har därför valts ut som fördjupningar till utformandet av idealtyperna. I det inledande stycket under punkt 3.0 presenteras några av de teoretiker som används i utformandet av idealtyperna. Dessa är valda på grund av sina bidrag till forskningen där de återkommande citeras, refereras till och aktivt för fram nyanserade åsikter.

Bilden som skildras av bland annat John Rawls gällande medborgarskapet som autonom och självständig medverkan utesluter barn och har mött motstånd av teoretiker som menar att man kan se barn som:

”...not just adults-in-the-making but actors and constructors of social context in their own right.” (Wall, 2011)

Citatet ovan ger ett exempel av hur den större debatten ser ut gällande barns deltagande i politiken. Det finns ett samspel mellan barns möjlighet till politiskt engagemang och vilken syn på barn som individer som råder (Engwall och Söderlind, 2001). Finns möjligheten att politiskt delta som barn för att man i framtiden ska bidra som en bättre vuxen eller finns möjligheten för barnens eget bästa här och nu?

Idealtyperna utformas utifrån utvalda aspekter för att göra dem jämförbara. Dessa aspekter presenteras under nästa rubrik.

3.2.1 *Aspekter av teorierna*

Hur ska idealtyperna då skapas för att belysa de grundläggande skillnaderna inom åsiktskategorierna? Genom att utforska de tre aspekterna 'kognitiv utveckling', 'synen på barndom' och 'barns medborgarskap och politik' hoppas jag klargöra och accentuera de väsentliga skillnaderna. De tre aspekterna är utvalda utifrån omfattande granskning av teorierna där jag funnit att de tillhör de tydligaste skiljelinjerna inom forskningen kring barns politiska deltagande och ger en bred bild av debatten.

Den första aspekten är kognitiv utveckling. Här ska jag genom de olika idealtyperna belysa hur man ser på barns kognitiva utveckling och vid vilket stadie barn är kognitivt ”redo” för att delta i politiken. Detta är en viktig aspekt då åsikter om vid vilken ålder barn ska få börja delta i politiken är starkt kopplad till uppfattningar om kognitiv utveckling.

Den andra aspekten är synen på barndom. Denna aspekt behandlar hur de olika idealtyperna ser på barndomen som tillstånd och vad den fyller för funktion. Är barndomen en transportsträcka till vuxenvärlden eller har den ett egenvärde i sig? Denna aspekt är viktig då sättet man ser på barndomen ofta står i direkt relation till hur man ställer sig till barn som deltagare.

Den tredje och sista aspekten är barns medborgarskap och politik. Här utvecklas de olika idealtyperna utifrån synen på barns medborgarskap och huruvida barn tillskrivs en roll i den politiska världen. Innehar barn en aktiv eller passiv roll som politiska medborgare? Huruvida man anser om barns värld präglas av politiska strukturer eller inte har en avgörande påverkan för hur man ser på barns deltagande.

Mitt analyschema är baserat på idealtyperna och de särskiljande aspekterna av var och en av dessa och är utformat på följande vis:

<i>Aspekter/Idealtyper</i>	<i>Ofullständiga deltagare</i>	<i>Mognande deltagare</i>	<i>Fullständiga deltagare</i>
<i>Kognitiv utveckling</i>			
<i>Synen på barndom</i>			
<i>Barns medborgarskap och politik</i>			

3.3 Idealtyper

I följande avsnitt presenteras idealtyperna var för sig med utgångspunkt i de presenterade aspekterna ovan.

3.3.1 *Ofullständiga deltagare*

”All members are citizens, yes, but not all people are members in the full sense. Some, namely children [...], are only ”marginal” members of the community. The reason for according children marginal membership is this: children lack not merely wisdom [...], but capacity to participate fully; something necessary for the completion of personality – reasonable maturity or rationality – is just missing.” (Schrag, 1975)

Citatet ovan fångar på ett bra sätt hur idealtypen *ofullständiga deltagare* ser på barns kapacitet och kognitiva förmåga att delta. Här rättfärdigas exkluderingen av barn från det politiska deltagandet genom att barn inte är kapabla och mentalt vuxna för att axla den politiska rollen. Deltagare som inte nått en hög kognitiv nivå skulle anses ha mycket svårt att inom politiken kunna hantera, granska och samla information samt formulera och testa hypoteser (Schrag, 1975). En miniminivå av kognitiv utveckling för att kunna delta innebär att vara så pass moraliskt och emotionellt utvecklad att du kan skilja på gott och ont samt ha empati med andra. Du bör även ha möjlighet att kommunicera med din omgivning och ha kapacitet att agera självständigt. När människor föds saknas denna minsta utvecklingsnivå men det är rimligt att anta att denna uppfyllts för alla människor runt tiden då man fyller 25 år (Rehfeld, 2011). Barn under 18-års ålder bör inte delta i politiken då demokratier kräver deltagare som förstår det politiska systemet samt de aktuella sociala och ekonomiska problemen som är på agendan för det politiska beslutsfattandet (Wall, 2011).

Elisabeth Näsman, sociolog, använder uttrycket ”no-yets” för att beskriva barndomen som en transportsträcka bort från omogenhet, okunnighet och oförmåga. Åtgärder och villkor för barn bedöms enligt vilken nytta och påverkan det kommer att ha för barnen som vuxna. Barnen ses här som en framtida generation vuxna (Engwall och Söderlind, 2001). Enligt detta synsätt är barn objekt i en hierarkisk uppifrån styrd socialiseringsprocess där barnen ses som de som senare kommer styra. Med andra ord blivande, ofullständiga vuxna (Kallio och Häkli, 2011). Denna definition av barndomen kallas en ”negativ” definition där barn inte än är vuxna och ska förstås som individer med avsaknad av det som utmärker en vuxen människa (Archard och MacLeod, 2002). Denna negativa definition av barndomen får dels stöd av biologiska teorier som påvisar barns ofärdiga fysiska tillväxt som individer och dels psykologiska studier som bekräftar barns mentala oförmåga och ofärdiga tillstånd i jämförelse med vuxna. Även om barnet definieras som ofärdigt är deras tillstånd öppet för förändring och de förändringar som sker med tiden leder till deras färdiga tillstånd som vuxna (Archard, 2009).

Men är då barn, under sin barndom, påverkade av politik? Har barn som medborgare en plats i politiken? Som uttryckt ovan ser man barn som icke

fullvärdiga medborgare som ej har nått den kognitiva utvecklingsnivå som är nödvändig för att aktivt delta i politiken. Trots detta anses barn utsättas för och utgöra en del av politiken. Politiken bygger på vuxnas gemenskap och sociala processer och den politik som barn utsätts för är alltså inte en produkt av deras eget skapande. Därav är barnens vardag som den ses här inte styrd av politik. Barn tillskrivs, av vuxna, en viss roll inom politiken och tillåts befinna sig i den allmänna politiska sfären där representanter och politiker diskuterar ordinära politiska problem. I denna allmänna politiska sfär, ledd av vuxna, får barn ta del av en mindre komplex politik. Barn blir således en del av politiken först när politiken utformas så att den kan ha ett intresse för dem (Kallio och Häkli, 2011). Barns intressen omhändertas här av vad som benämns som en form av passiv representation där de som representeras inte har någon kontroll över de som representerar dem (Rehfeld, 2011).

Politiska teoretikern Hanna Arendt, en av de som uttryckt sig specifikt i frågan, menar att barn och politik inte borde sammanblandas och att de bör hållas så långt bort från varandra som möjligt. Barn lever i privata och sociala sfärer. Politiken tillhör deras privata och personliga liv lika lite som barnen tillhör den offentliga politiska sfären. Barnen kan påverkas av politiken men har själva ingen motsatt påverkan (Kallio och Häkli, 2011).

3.3.2 *Mognande deltagare*

Vid vilken tid infaller då den kognitiva utvecklingens topp enligt idealtypen *mognande deltagande*? Antagandet i många stater är att de önskade karakteristika för att politiskt delta, så som moget omdöme, civila kunskaper och förståelse av den politiska processen, infaller vid 18-års ålder (Hamilton, 2012). De som delar synsättet på barn som mognande deltagare har däremot andra förklaringar på när man är kognitivt mogen att delta och hur man bäst främjar barns politiska utveckling.

Deltagande för politiskt aktiva medborgare rör områden så som röstning, uttrycka sina åsikter i debatt eller lyssna till och överväga politiska åsikter. För de allra flesta är inte detta sammankopplat med tidspress eller kräver direkt avgörande på plats. Hamilton (2012) menar att opressade beslut kan fattas av yngre individer än 18 år då studier visar på att den kognitiva utvecklingen för att fatta den sortens beslut infaller vid mitten av tonåren. De som förespråkar barns politiska utveckling menar att politik är en av de saker som inte kräver specifik utan situationsanpassad kunskap. Denna kontextbaserade kunskap bygger vi som samhälle gemensamt upp för att kunna fatta välinformerade beslut (Hamilton, 2012). Det är inte deltagarens uppgift att forma välanpassade och genomtänkta förslag på hur samhället ska styras utan snarare att välja mellan olika konkurrerande förslag. Denna kompetens är det vuxnas ansvar att lära ut till barnen så att de mognar i förhållande till politiken och kan uppnå den kognitiva förmågan vid 15-16 års ålder. Skulle barn på rätt sätt förberedas för politiken finns inget som hindrar deltagande vid mitten av tonåren (Schrag, 1975). Att nå mognad inom politiken är en långdragen process. Barn som mognande deltagare bör få möjlighet att delta i politiken för att utveckla förmågan att överväga politiska beslut och även för att lära sig om konsekvenserna av deras politiska handlande. Det ligger således ett stort ansvar på föräldrar och vuxna att regelbundet försätta barn i situationer där de måste göra val och inte är helt skyddade från konsekvenserna av det val de gör (Rehfeld, 2011).

Till idealtypen hör att man lägger fokus vid att dela upp barndomen i olika stadier. Man urskiljer distinkta skillnader mellan stadiet som spädbarn och som tonåring. Att skilja mellan olika stadier av barndomen gör det svårare att exkludera barn på basen av att de inte är vuxna då stadiet som tonåring innehåller förmågor och färdigheter som tillhör vuxenlivet. Barndomen är en tid då barn formas av sin omgivning. Under denna period av livet är barn fortfarande tillskrivna statusen som barn men börjar känna av de krav som vuxenlivet ställer (Archard 2009, s. 4). Allteftersom tiden och stadierna av barndomen passerar blir barn allt mindre beroende av vuxnas vägledning och således minskar vuxnas auktoritet (Archard och MacLeod 2002, s. 2).

Barn mognar med tiden och träder gradvis in i politiken i olika stadier. Barns inverkan på politiken och deras möjlighet att delta ökar med åren. Barn har alltid rättigheter från den dag de föds, men möjligheten att göra anspråk på dessa blir aktuell först vid inträde i vuxenvärlden. Dock har barn alltid rätt till sina rättigheter och vem som blir betrodd att ta hand om och se till att rättigheterna efterföljs ska tydligt specificeras i varje stat (Archard och MacLeod 2002, s. 9). Barn anses bör ha en del i politiken i förhållande till kognitiv förmåga. Studier kring barns deltagande påvisar att unga individer har färdigheterna för att delta i politiken jämsides med och på sätt liknande som vuxna förutsatt att de är ordentligt underrättade och vägleda. Det ligger ett stort ansvar på vuxna att ta tillvara på barns åsikter i den allmänna debatten och möjliggöra utveckling genom deltagande i officiella och semi-officiella processer så att barn kan engagera sig i lokala, nationella och internationella politiska rörelser och aktiviteter (Kallio och Häkli, 2011). Det är även viktigt att gradvis låta barn mogna in i politiken genom att utforma politiken kring deras intressen, speciellt då dessa intressen kommer skilja sig åt beroende på barnets mognad och kognitiva utveckling. Det är här väsentligt att inte förminska barnens politik och göra den mindre viktig (Kallio och Häkli, 2011).

3.3.3 Fullständiga deltagare

Barn har, enligt artikel 12 i Barnkonventionen, rätten att bli hörda och lyssnade till. Till detta tillkommer att de ska bli tillfrågade och informerade i frågor som de kan förväntas ha en åsikt om. Barn ses i denna idealtyp som *fullständiga deltagare* med rätt att bli hörda inom politiken i enlighet med Barnkonventionen (Krappman, 2010).

”...even the youngest individuals are not passive players who merely behave and follow certain patterns of development, but social actors in their own right, actively taking part in matters that affect and interest them.”
(Kallio och Häkli, 2011)

Barns kognitiva utveckling är inte ett hinder utan snarare en möjlighet för deltagande i olika former av politik. Allt är beroende av hur vi ser på deltagande och politik. Kritik riktas mot sättet att utforma politik på vuxnas villkor vilket automatiskt utesluter barn. Barn är kapabla och på många sätt begåvade sociala och kulturella aktörer som kan och bör inkluderas i politiska processer som berör dem dvs. bli hörda individuellt eller genom representanter rörande planering och

beslutsfattande men även i allmänna sociala ärenden (Kallio och Häkli, 2011). Även här görs dock distinktioner mellan spädbarn och äldre barn då extremt få teorier förespråkar deltagande som kräver kognitiv utveckling för barn under 10 år. Detta innebär inte att dessa barn inte ska bli hörda och lyssnade till utan snarare att det finns begränsningar för vilka sorters deltagande yngre barn kan klara av. Jean Piaget, välkänd barnutvecklingspsykolog och filosof, menar att resan till mognande och kognitiv utveckling påbörjas runt 12 års ålder och avslutas runt tonåren (Schrag, 1975). Barnkonventionen lägger även stor vikt vid att alla barn, oavsett ålder eller kognitiv förmåga, ska respekteras som unika individer med egna perspektiv av alla medmänniskor men även av staten med dess institutioner och organisationer (Krappman, 2010).

Om man ser barn som fullständiga deltagare förespråkar man att vi ska betrakta barn och barndom utifrån deras verkliga situation och vardag som den ser ut för dem i nuet (Engwall och Söderlind, 2001). Genom att se barndomen som ett självändamål ser man barn som individer jämlika vuxna. För att tillskriva barndomen status som självändamål är det viktigt att barn tilldelas rättigheter och autonomi i den allmänna sfären (Archard och MacLeod 2002, s. 12). Det krävs erkännande av barns moraliska integritet och det faktum att de ska behandlas som personer med lika rätt till utrymme och respekt (Archard och MacLeod 2002, s. 13). Det som skiljer barn som grupp under sin barndom från andra grupper beroende av hjälp i samhället är att barndomen är en naturlig del av livet då barn utvecklas och uppmuntras till utveckling av de i samhället som har mest inflytande över barnen (Archard och MacLeod 2002, s. 20). Istället för att se barndomen som en sträcka till att *bli* vuxen ska det ses som en möjlighet att *växa* som barn (Archard och MacLeod 2002, s. 22).

Barn har en given plats inom politiken då allt som påverkar deras föräldrar indirekt och ofta även direkt har en påverkan på dem. Barn förväntas leva långt efter sina föräldrar varpå effekten av de politiska besluten kommer bli konsekvenser för deras generation. Det faktum att barn inte, på lika villkor som vuxna, kan bidra till en debatt rörande politiska frågor betyder inte att deras angelägenhet och åsikt i frågan blir mindre viktig (Schrag, 1975). När det gäller det politiska livet bör barn ha lika rätt att uttrycka sig och påverka allmänna beslut. Barn utgör en grupp aktiva medborgare som uttrycker egna värden, perspektiv och upplevelser. De ska få information till att formulera åsikter som kan användas till att självständigt agera och som de kan pröva mot de åsikter som deras omgivning ger uttryck för. Barn bör alltså ha en aktiv roll i den demokratiska processen. För att barn ska kunna medverka i politiken på ett organiserat och strukturerat sätt är det viktigt att formulera deras aktiva medborgarskap i termer av deltaganderättigheter (Wall, 2011).

Att ge barn politiska rättigheter vid ung ålder ger dem möjlighet att utöva dessa och tillskansa sig kunskap om deltagande vilket i sin tur leder till att de har större möjlighet att engagera sig politiskt som vuxna. Även en begränsad mängd politiska rättigheter uppmuntrar barn till att börja tänka strategiskt gällande frågor av störst intresse för dem som aktiva medborgare och hur de bör använda sina åsikter för att övertala andra (Rehfeld, 2011).

3.3.4 Analysschema

<i>Aspekter/Idealtyper</i>	<i>Ofullständiga deltagare</i>	<i>Mognande deltagare</i>	<i>Fullständiga deltagare</i>
<i>Kognitiv utveckling</i>	Barn är kognitivt färdigutvecklade vid 18-25 års ålder och är då redo att delta i politiken.	Barn uppnår kognitiv mognad vid 15-16 års ålder med hjälp av kontinuerlig introducering till politiken.	Barn är kognitivt utvecklade runt 10-12 års ålder och bör få delta och bli hörda fullständigt oavsett ålder eller kognitiv förmåga.
<i>Synen på barndom</i>	Barndomen är en transportsträcka från omogenhet och oförmåga. Barndomen är en socialiseringsprocess till att bli så bra vuxna som möjligt.	En tid för barn att mogna in i vuxenlivet. Gör skillnad på barndomen för spädbarn och för ungdomar. Barndomen är en tid då barn formas av din omgivning.	Barndomen är ett självändamål där barn som individer är jämlika vuxna. Det är en tid för barn att växa som barn och lära känna sina rättigheter och utveckla sin självständighet.
<i>Barns medborgarskap och politik</i>	Barn är inte fullvärdiga medborgare med möjlighet att delta självständigt i politiken. Däremot inbjuds barn att delta i politiken under ständig vägledning av vuxna.	Barn har rättigheter från det att de föds, men kan göra anspråk på dessa först som vuxna. Barn deltar i politiken från det att de är kognitivt mogna. Barns intressen ska representeras i politiken så att barnen får uttrycka sina åsikter.	Barn utgör en grupp aktiva medborgare med rätt att uttrycka sina åsikter och påverka den allmänna politiska debatten. Barn utvecklar strategiskt tänkande kring politiken genom att de får delta.

4 Analys

I detta avsnitt presenteras analysen av det utvalda materialet. Materialet analyseras tillsammans och delas in efter idealtyper. Analysen är ett resultat av omfattande materialbearbetning och kategorisering av citat. Med exempel från den idealtyp som bedömts dominant i materialet presenteras här analysen med hjälp av utdrag och citat. Slutligen placeras materialet in i en matris tillsammans med idealtyperna där man kan utläsa vilken idealtyp som främst kommer till uttryck.

4.1 Analys enligt idealtyper

4.1.1 *Ofullständiga deltagare*

Vid beslutsfattande rörande adoptioner förklaras i utredningen *Modernare adoptionsregler* (dir. 2009:61) att även då barnet ska lyssnas till är det "...inte sagt att barnets åsikter alltid måste följas. Det är i sista hand den vuxne som utifrån sina kunskaper och erfarenheter måste fatta beslutet och ta ansvar för det." (dir. 2009:61, s. 94) Detta speglar synen på barn som ofullständiga medborgare där de bör delta i beslutsfattandeprocessen på vuxnas villkor men egentligen inte har någon makt i själva beslutsfattandet.

Utredningen *Avskaffande av filmcensuren för vuxna – men förstärkt skydd för barn och unga mot skadlig mediepåverkan* (dir. 2009:51) genomsyras av sättet att se på barn som samstämmer med idealtypen ofullständiga deltagare. Här talar man om barns rätt till yttrandefrihet och information samtidigt som man inte påvisar att man för något samtal med barnen om deras uppfattning om det som visas på TV eller annan media. Man påvisar inte heller hur man tar tillvara på de rättigheter som barnen har i denna fråga. Däremot är det tydligt hur vuxna ska skydda barnen från mediepåverkan med bestämmelser som "... tillerkänner föräldrarna eller andra vårdnadshavare rättigheter och skyldigheter att ge barnet lämplig ledning och råd..." (dir. 2009:51, s. 86). Det som genomsyrar utredningen är vuxnas skyldighet att skydda barnen från skadlig påverkan och ta ledning över barnens rättigheter. Barnen framstår som oförmögna att avgöra vad som är skadligt eller bidra till debatten om hur de uppfattar den media de utsätts för.

En mer nyanserad debatt sker i utredningen *Lag om stöd och skydd för barn och unga (LBU)* (dir. 2009:68), men även där finner vi exempel på synsättet på barn som ofullständiga deltagare. Det diskuteras hur de inblandade i processen ser på barnet i fråga om makt och delegering och tillkännages att: "Det traditionella sociala arbetet har till stor del präglats av ett synsätt där klienten [barnet] är underordnad och inte vet vad som är bäst för henne eller honom och därför är i behov av experter [vuxna] för att kunna bemästra sina problem." (dir. 2009:68, s.

146). Det diskuteras även hur detta synsätt bör förändras till att mer återspegla det som innefattas av idealtypen fullständiga deltagare. I förhållande till diskussioner om en förändrad syn på barnen och att inta ett så kallat barnperspektiv kommer det upp att aktörerna i beslutsprocesser länge sett barn som "... en vuxen miniatyr och barndomen som en förberedelse för vuxenlivet." (dir. 2009:68, s. 197). Detta är typiska drag som passar in i idealtypen ofullständiga deltagare där barndomen ses som en transportsträcka och barnen egentligen inte tillskrivs individuella egenskaper utan ses som individer i brist på fullständiga vuxenegenskaper.

I utredningen förekommer ett kapitel vid namn "Bedömning av barnets bästa" där det föreslås att barnets bästa ska tolkas utifrån två olika perspektiv. Dels barnens eget subjektiva perspektiv, men dels också det objektiva perspektivet som grundas på vetenskap och beprövad erfarenhet. Den bästa förankringen får man om båda dessa perspektiv kombineras. Dock framgår det även tydligt att barnens eget perspektiv inte alltid är avgörande men definitivt bör betraktas (dir. 2009:68, s. 200). Här uttrycks enligt mig en snedvridning i texten där vetenskap och erfarenhet får större plats vid tolkning av barnets bästa än vad barnen själva får. Detta kan uttrycka en syn på barnen som mindre kompetenta att avgöra det slutgiltiga beslutet, men att de dock bjuds in att delta på vuxnas villkor. Så länge det slutgiltiga avgörandet utgår ifrån vuxnas uppfattningar deltar inte barnen på lika villkor. Ytterligare en tolkning som förekommer i utredningen som styrker detta synsätt belyses i citatet: "[D]et primära syftet med att tillerkänna barnet rättigheter är att skydda barnet." (dir. 2009:68, s. 200) Det framkommer tydligt att barnen som individer inte står i centrum utan att politiken är vuxencentrerad och att barn behöver skydd från vuxenvärlden.

"Den slutgiltiga bedömningen för vad som är barnets bästa måste alltid göras av någon vuxen, även om barnets inställning ska redovisas i beslutsunderlaget." (dir. 2009:68, s. 204)

Kapitlet "Barns behov och utveckling" återfinns i utredningen *Omhändertagen – samhällets ansvar för utsatta barn och unga* (dir. 2000:77). Där diskuteras hur man i beslutsprocesser använder sig av kunskap från forskning och praktik men ytterst lite kunskap från barn själva. Forskningen som nyttjas har även den använt sig mycket lite av vad barnen själva har att berätta om sina uppfattningar (dir. 2000:77, s. 53-54). I utredningen speglas uppfattningar om barnet som värnlöst som lägger stort ansvar hos föräldrarna att se till barnens behov. Det finns ett ansvar för föräldrar att "... förhindra att barnet orsakar skada för någon annan..." och "... se till att barnet står under uppsikt..." (dir. 2000:77, s. 58). Även då det krävs att föräldrarna har ansvar för barnet ger sådana meningar sken av barnen som omogna och oförmögna.

Utredningen diskuterar begreppet "barnets bästa" vilket uppfattas som en vilja att inkludera barnen och ett tecken på att barnens perspektiv ska behandlas. Dock hämmas inkluderingskänslan av de tolkningar som görs om vem som avgör barnets bästa. "... bedömningen av vad som är barnets bästa skall dock alltid avgöras av de vuxna som har ansvar för beslutet." (dir. 2000:77, s. 70). Det framgår av utredningen att samtalen rörande omhändertagande ofta sker över barnens huvuden där barnets syn på situationen och utredningen inte efterfrågas. Barn under 15 år har ingen självklar rätt att få uttrycka sig i beslutsprocessen. De som avgör om barnet ska få delta i processen är socialnämndens företrädare eller barnets offentliga biträde. Det förekommer dock bestämmelser som behandlar barnens rätt att själva

komma till tals i processen enligt LVU (lagen om vård av unga). Dessa bestämmelser har emellertid inte fått någon större genomslagskraft i bemötandet av barnen i vårdsituationer vilket gör det lätt för vuxna helt enkelt utesluta barnen vilket sparar dem det ofta tidskrävande arbetet med att faktiskt ta reda på vad barnen tycker angående situationen (dir. 2000:77, s. 72-74).

Även utredningen *Beslutanderätt vid gemensam vårdnad m.m.* (2007:52) påvisar en vilja att ta tillvara på barnens intressen. Tyvärr genomsyras utredningen av vilka rättigheter föräldrar har vid beslut om gemensam vårdnad och att man talar om, snarare än med, barnet i frågor rörande barnets skolgång, fritid och umgänge med föräldrar.

Utredningen *Vräkning och hemlöshet – drabbar också barn* diskuterar hur socialtjänsten hanterar barn berörda av vräkning, hemlöshet och ekonomiska problem. Här framkommer det under det omfattande kapitlet ”Barnperspektiv” hur aktörerna i beslutsfattandeprocessen förbiser barn och deras rättigheter. Barnkonventionens statuerade rättigheter ses mer som ett ”etiskt motiverat kunskapsintresse för barns uppfattningar och vilja.” (dir. 2005:88, s. 54) Det presenteras i utredningen olika skäl till varför barn inte deltar i myndigheternas arbete. Dessa skäl speglar tydligt ett synsätt på barn som ofullständiga deltagare.

”Som exempel nämns:

- Barns perspektiv behövs inte i sammanhanget. Det kan t.ex. hävdas att i frågor om ekonomiskt bistånd är det en fråga för föräldrarna och myndigheterna tillsammans.
- Den vuxne professionelle vet vad barn behöver och den vetskapen är mer giltig än barns egen uppfattning.” (dir. 2005:88, s. 59-60)

4.1.2 Mognande deltagande

Synsättet på barn som mognande deltagare framkommer tydligt i citatet nedan från utredningen *Patientlag* (dir. 2013:2).

”... den underåriges åsikt succesivt ska bli en alltmer avgörande faktor i takt med att han eller hon blir äldre och alltmer mogen.” (dir. 2013:2, s. 188)

I diskussionen kring hur barn ska få delta i beslutsfattandet rörande sin egen vård finns det mycket som tyder på att man är lyhörd för barnens eget perspektiv. Man belyser vikten av att låta barn fatta beslut i de frågor de känner sig mogna för och hjälpa barn att känna sig trygga i de beslut de fattar. Precis som i idealtypen mognande deltagare skiljer man i utredningen på småbarn och unga vuxna. Rörande samtycke om vård ska det ske så att om barnet fyllt 15 år och är i stånd att förstå innebörden och verkan av samtycket får åtgärder rörande den ungas personliga angelägenheter inte längre vidtas enbart utifrån samtycke av vårdnadshavare. Här ska alltså individen, vid mogen ålder, ha en rätt att uttrycka sig angående det som personligen berör dem (dir. 2013:2, s. 188-190).

Rörande speciella vårdfrågor bör även de barn och ungdomar som har tillräcklig mognad för att tillgodogöra sig information om och förstå konsekvenserna av ett beslut få vara med och delta samt besluta i frågan. Även då barnen inte alltid anses fullständigt mogna att fatta ett beslut kan det även anses orimligt att vårdnadshavare ensam fattar beslutet som så påtagligt berör barnet.

Barnet bör då få en medbestämmande rätt att tillsammans med föräldrarna fatta beslut.

I utredningen *Vräkning och hemlöshet – drabbar också barn* (dir. 2005:88) belyses att hänsyn ska tas till barnets vilja i förhållande till ålder och mognad. Här påpekas även att barn över 15 år har rätt att själva föra sin talan i fall och ärenden enligt socialtjänstlagen. Det presenteras i utredningen att då barn ska bli tillfrågade att delta i exempelvis forskning finns det praxis och forskningsetiska regler som säger att föräldrarnas medgivande ofta krävs för barn under 15 år (dir. 2005:88, s. 56). Detta på grund av synen på barnens mognad.

När information rörande beslutsfattandeprocesser ska presenteras för barn ska det enligt utredningen *Lag om stöd och skydd för barn och unga (LBU)* (dir. 2009:68) göras på ett sådant sätt som anpassar informationen till barnets ålder och mognad så att barnet kan ta till sig informationen. Ytterligare tecken på synsättet mognande deltagare är avsnittet ”Gradvis stigande autonomi för barnet” där det redogörs för att ”... barnets ålder och mognad ska styra bedömningen av hur tungt barnets önskemål ska väga i förhållande till andras åsikter.” (dir. 2009:68, s. 205). Det nämns ytterligare på flera ställen i utredningen att bedömningar bör göras utifrån vad som är lämpligt i det enskilda fallet och i förhållande till det barnets ålder och mognad.

I utredningen *Barns syn på jämställdhet i skola* (dir. 2010:66) menar man att det är viktigt att barnen upplever delaktigheten och deltagandet som verkligt och att, som idealtypen även indikerar, deras intressen representeras. Det innebär att barnen kan skilja på ”... de tillfällen då de gavs demokratiska rättigheter till beslutsfattande och då deras deltagande i beslutsfattande enbart var symboliskt” (dir. 2010:66, s. 28).

Modernare adoptionsregler (dir. 2009:61) fastställer att betraktandet av barnets vilja ska ske i förhållande till ålder och mognad. Man tar hänsyn till svensk lag i sättet att se på barnen, ”... idag finns en bestämmelse i 4 kap. föräldrabalken om att domstolen, även när barnets samtycke inte behövs, ska ta hänsyn till barnets vilja med betraktande av barnets ålder och mognad.” (dir. 2009:61, s. 103). I de situationer då barnet har en bestämd åsikt eller önskan och har uppnått sådan mognad att åsikten bör respekteras, bör domstolen och andra aktörer lägga stor vikt vid den.

Utredningen diskuterar att det är mycket svårt att uttrycka sig generellt om vid vilken ålder barn är mogna att ta ställning i frågor som adoption. Dock utgår utredningen från synen som Europakonventionen erbjuder. Barn som anses ha tillräcklig förmåga att bedöma och förstå vad saken gäller ska bli tillfrågade för samtycke. Barnen kan anses ha en sådan förmåga vid ålder som föreskrivs i lag, dock får denna ålder aldrig vara lagstadgad till högre än 14 år (dir. 2009:61, s. 158). Detta ger uttryck för en syn på barn som mognande deltagare där barn gradvis ska introduceras till beslutsfattande och politik. Utredningen uttrycker även att information som presenteras till barn måste anpassas till ålder och mognad för att inte vara onödigt upprivande och ”Vilken information som kan vara relevant [att delge] är beroende på hur gammalt barnet är.” (dir. 2009:61, s. 164).

4.1.3 Fullständiga deltagare

Synen på barn som fullständiga deltagare har varit relativt lättfunnen men samtidigt svår att tolka. Utredningarna hänvisar till att hänsyn till barnets bästa ska tas vid beslutsfattande, dock avgörs barnets bästa ofta av vuxna vilket förvirrar synen på barnen som deltagare.

”... barnets bästa ska finnas med och väga tungt i vågskålen när åtgärder som rör barn vidtas.” skrivs det i utredningen *Modernare adoptionsregler (dir. 2009:61)* där bedömningen av barnets bästa ska ske utifrån beprövad erfarenhet men även i kombination med att barnet själv får delta och säga sin mening. Det ligger även stor vikt vid att inkorporera ett barnperspektiv i beslutsfattandet.

”Utgångspunkten i barnperspektivet är respekten för barnets fulla människovärde och integritet. Att ha ett barnperspektiv vid beslutsfattandet innebär att man försöker förstå barnet och ta reda på hur barnet uppfattar sin situation och eventuella förändringar – att se med barnets ögon.”

(dir. 2009:61, s. 94)

Här inkluderas barnen på lika villkor som de vuxna i processen om att nå ett beslut rörande adoptionsfrågan. Barnet ska här lyssnas till som en autonom individ. Det framkommer även att aktörerna ska respektera barnets rättigheter och genom lämpliga åtgärder förverkliga dessa. I utredningen finns till och med exempel på när barns rättigheter ställs över vuxnas i diskussionen om hur föräldrarna till barnet och den sökande adoptanten ska få komma till tals i beslutsprocessen. De båda parterna ska få yttra sin mening, men: ”Föräldrarnas intressen får dock aldrig gå före eller vara likvärdiga barnets intressen. Inte heller sökandes behov och önskningsar får ta över eller jämföras med barnets.” (dir. 2009:61, s. 96) Även adoptionslagen lägger vikt vid att barn som fyllt 12 år inte får adopteras utan deras samtycke. De tillskriver barnet en vetorätt i adoptionsfrågan vilket väl speglar synsättet på barn som fullständiga deltagare (dir. 2009:61, s. 157).

Synsättet på barn som fullständiga deltagare uttrycks i utredningen *Lag om stöd och skydd för barn och unga (LBU) (dir. 2009:68)* som en del av ett nytänkande kring dagens barnperspektiv. Där det ”... handlar om att se barnet som subjekt, om barnets frigörelse och individualisering. Barn betraktas inte längre som passiva objekt för vuxnas uppfostran och omsorger utan som självständiga och handlade subjekt med tidig förmåga att agera med omvärlden.” (dir. 2009:68, s. 198). Den senare delen av citatet speglar mycket specifikt synsättet på barn som fullständiga deltagare som inbegriper tron på att barn samspelar med omvärlden mycket tidigt i livet oavsett hur utvecklad deras kognitiva förmåga är. Utredningen uttrycker även att då intressen står i konflikt med varandra har alltid barnets behov och bästa komma i första rummet. Det uttrycks att: ”Barnets bästa i utvidgad bemärkelse avser att garantera barnet förmåner som inte vuxna har.” (dir. 2009:68, s. 201). Detta speglar en syn på barndomen som ett självändamål med rättigheter som skiljer den från tiden som vuxen.

Utredningen presenterar även ett kapitel vid namn ”Barnets rätt till delaktighet” där det presenteras en syn på barn som fullständiga deltagare (dir. 2009:68, s. 202). Där formuleras tankar om barnens rättigheter och synen på barn som subjekt med rätt att delta och medverka i beslut som rör dem personligen. Här framkommer även att ”ett mycket litet barn” har rätt att bli hörd och få sina åsikter respekterade i beslut som rör barnet. ”Barn är alltid, oavsett ålder, part i ett ärende som rör honom eller henne” (dir. 2009:68, s. 202). Texten talar uttryckligen för barnets rättsliga ställning som subjekt och aktör med rätten att yttra sig även under 15 års ålder.

Det görs distinkt skillnad i utredningen på vuxnas tolkning av barn och det barnen själva uttrycker. ”För att beslutsunderlaget ska bli så tillförlitligt som möjligt är det viktigt att skilja på vad barnet sagt och vilken tolkning som den vuxne gör.” (dir. 2009:68, s. 204). Detta är ett viktigt steg i att se barn som fullständiga deltagare där problematiken av vem som avgör barnets bästa och tolkar dennes tankar försöker redas ut.

I utredningen *Omhändertagen – samhällets ansvar för utsatta barn och unga* (dir. 2000:77) framkommer synen på barn som fullständiga deltagare genom exempelvis synen på barnens uppväxt. Där poängteras att ”Processen att bli självständig pågår under barnets uppväxt men accentueras under tonårstiden.” (dir. 2000:77, s. 56). De menar här att det är viktigt att ha en helhetssyn på barn och barndomen. Under rubriken ”Barnkonventionens syn på barnens behov” uttrycks att barn enligt Barnkonventionen är tillräckligt kompetenta för att delta i de beslut som rör dem. De förespråkar en syn på barn som inte innebär att barn är föräldrarnas egendom utan individer med rättigheter och egenvärde från den dag de föds. Barnkonventionen håller regeringen och staten som ytterst ansvariga för att barns rättigheter ska bli en prioriterad del av politiken (dir. 2000:77, s. 57-58).

Utredningen *Vräkning och hemlöshet – drabbar också barn* (dir. 2005:88) uttrycker behovet av ett utökat barnperspektiv där barn ska ses som en aktiv del av familjen och tillåtas delta i ärenden där exempelvis familjen söker olika sorters stöd från socialtjänsten (dir. 2005:88, s. 57).

Synen på barns kognitiva förmåga inom idealtypen fullständiga deltagare speglas i utredningen *Patientlag* (dir. 2013:2) där det genom flertalet utredningar framkommit att ett barn som nått tolv års ålder ska ses som normalt kunna ta ställning till läkarundersökning. De fastslår även att en underårig patient har samma rätt som en vuxen till information rörande hans eller hennes personliga ärende (dir. 2013:s, s. 190, 194).

4.2 Analyssammanfattande matris

Matrisen presenterar den dominerande idealtypen i respektive utredning (indikerad med 'X') och flera idealtyper representeras i vissa fall inom en och samma utredning. Som tidigare beskrivet under avsnitt 2.2.2 har bedömningen av dominerande idealtyp avgjorts av en mätning av antalet citat som speglar idealtypen.

<i>Utredningar/Idealtyper</i>	Ofullständiga deltagare	Mognande deltagare	Fullständiga deltagare
<i>Avskaffande av filmcensuren för vuxna – men förstärkt skydd för barn och unga mot skadlig mediepåverkan (SOU 2009:51)</i>	X		
<i>Barns perspektiv på jämställdhet i skola (SOU 2010:66)</i>		X	
<i>Beslutanderätt vid gemensam vårdnad m.m. (SOU 2007:52)</i>	X		
<i>Lagen om stöd och skydd för barn och unga (LBU) (SOU 2009:68)</i>	X	X	X
<i>Modernare adoptionsregler (SOU 2009:61)</i>	X	X	X
<i>Omhändertagen – samhällets ansvar för utsatta barn och unga (SOU 2000:77)</i>	X		X
<i>Patientlag (SOU 2013:2)</i>		X	X
<i>Vräkning och hemlöshet – drabbar också barn (dir. 2005:88)</i>	X	X	X

4.2.1 *Tolkning av matrisen*

Matrisen sammanfattar vad analysen har kommit fram till i fråga om vilka utredningar som främst ger uttryck för vilket/vilka synsätt. Som det går att utläsa är vissa utredningar dominerade av endast en idealtyp medan andra ger uttryck för flera idealtyper inom samma utredning. Det senare kan antas vara kopplat till komplexiteten i frågan som utreds.

I utredningarna ses barn oftare som ofullständiga deltagare. Flera av utredningarna ger dock för hand att målet är att tillämpa en annan idealbild, vilket ofta hindras av traditionellt rotad praxis. Det finns genomgående i utredningarna en problematisk skiljelinje och en viss motsättning mellan hur man ser på barnets bästa relativt barnet som politisk deltagare.

5 Slutdiskussion

Det framkommer i analysen ett antal citat som uttryckligen speglar extrembilderna av barn som ofullständiga, mognande och fullständiga deltagare. Dock förekommer en gråzon av idéer om synsättet på barn som speglar viljan att se barn som fullständiga och mognande deltagare men som i slutändan ändå visar på ett synsätt på barn som ofullständiga deltagare. Denna gråzon rör framförallt frågor rörande beslutsfattande om ”barnens bästa” och att inta ett ”barnperspektiv”.

Skulle man tolka matrisen rakt av skulle vi se att flest utredningar, efter omfattande citatgenomgång, ger uttryck för en syn på barn som ofullständiga deltagare. Dock anser jag att det finns mer att läsa ur analysen då omfattningen citat som tyder på synsättet ej är i överdriven majoritet. Det framkommer nämligen ett komplicerat förhållande mellan att se barn som fullständiga deltagare och samtidigt våga ha tålamod och sätta tilltro till att barn kan delta tillsammans med vuxna.

Det som framkommer tydligt i utredningarna är att synsättet på barn som fullständiga och mognande deltagare är relativt nytt och något som man vill ska genomsyra sättet man ser på barn som politiska deltagare på alla områden. Dock är många av besluten fortfarande till stor del styrda av vuxna, vetenskap eller beprövad erfarenhet. En del av utredningarna efterfrågar ett ännu mer omfattande synsätt på barn som fullständiga deltagare och hänvisar till bestämmelserna i Barnkonventionen.

Barnkonventionen är en av motiveringarna bakom ett utökat synsätt på barn som fullständiga och mognande deltagare men får tyvärr ofta endast utrymme under en rubrik där de olika artiklarna förklaras och sedan blir den lämnad där hän. För att kunna säga att synsättet på barn som fullständiga eller mognande deltagare råder krävs att man genomgående i utredningarna följer upp med Barnkonventionen och visar på hur de olika artiklarna kommer till hjälp vid författande av beslutsunderlaget.

Det framkommer tydligt i bland annat utredningarna *Vräkning och hemlöshet* och *Omhändertagen* att det finns en inarbetad tradition och praxis som behöver ändras för att kunna komma från synsättet på barn som ofullständiga deltagare. Bestämmelserna idag verkar lämna alldeles för mycket utrymme för att kringgå barnperspektivet och vardagens arbetsstruktur kommer i vägen för viljan att se barn som fullständiga eller mognande deltagare. Arbetet med att lyssna till barns åsikter och ha tålamod att förstå dem framstår ofta som alltför tids- och energikrävande för hinnas med inom ramen för statliga myndigheters arbete. Det som kommer till uttryck i beslutsunderlag idag är alltså viljan och målet att se barn som fullständiga eller under vissa omständigheter mognande deltagare, men det traditionella synsättet på barn som ofullständiga deltagare är fortfarande djupt rotat i det politiska systemet och de praktiska arbetsstrukturerna.

5.1 Reflektioner, vad gör vi av resultatet?

Det är viktigt att reflektera kring det resultat som framkommit i uppsatsen och poängtera att det finns en stark vilja att genomgående förändra det rotade synsättet på barn som politiska deltagare. Denna uppsats utreder synsättet som finns i beslutsunderlag vilket inte på ett representativt sätt speglar hur implementeringen och beslutsfattandet faktiskt går till. Värt är att påpeka är att i det här materialet tenderar barn att ses som ofullständiga deltagare, dock med en trend till förändring mot det bättre, men att det inte tvunget talar för hur det ser ut i praxis.

Resultatet skulle kunna ge andra intressanta vinklar om det kompletteras med forskning om själva implementeringen av barns politiska deltagande och eventuell statistik på hur ofta barn kommer till tals och har avgörande kraft i faktiska beslutsituationer. Att använda mitt resultat för vidare forskning är något jag uppmuntrar och gärna ser hända. Frågor som bör belysas är:

- I vilken grad idealbilden också driver besluten?
- Hur ser man på dimensionen ”ålder och mognad” i Barnkonventionen i förhållande till hur barn praktiskt görs till aktiva deltagare?

Mitt arbete visar på att:

- Barn är sammansatta och kompletta individer
- Utredningar ska präglas av idealtypen av barn som fullständiga deltagare
- Utmaningen ligger i att säkerställa att barnets ålder och mognad styr praxis dvs. tillämpningen på ett konsekvent och kompetent sätt

Följaktligen är arbetet på tillämpningsnivå lika viktigt som arbetet på utrednings- och lagstiftningsnivå. Om ingen åstadkommer konsekvent tillämpning av idealtypen av barn som fullständiga deltagare kanske staten bör ta ett ansvar för att säkerställa barns rättigheter genom lagstiftning och/eller med ett nytt tvärfunktionellt ”Barndepartement”?

6 Referenser

- Archard, David (2009) "Children" i LaFollette, Hugh. *The Oxford Handbook of Practical Ethics*, Oxford University Press, New York, s. 91-112
- Archard, David och MacLeod, Collin M. (2002) *The Moral and Political Status of Children*, Oxford University Press, New York
- Beckman, Ludvig (2005) *Grundbok i idéanalys*, Stockholm, Santéus Förlag
- Beckman, Ludvig (2009) *The Frontiers of Democracy: The Right to Vote and its Limits*, Palgrave Macmillan, United Kingdom
- Bergström, Göran – Boréus, Kristina (2005) "Idé- och ideologianalys" i Bergström, Göran - Boréus, Kristina. *Textens mening och makt: Metodbok i samhällsvetenskaplig textanalys*, Lund, Studentlitteratur (2:a uppl.) s. 149-179
- Bergström, Göran – Boréus, Kristina – Kurunmäki, Jussi – Robertson, Alexa (2005) "Övningsexempel" i Bergström, Göran - Boréus, Kristina. *Textens mening och makt: Metodbok i samhällsvetenskaplig textanalys*, Lund, Studentlitteratur (2:a uppl.) s. 363-431
- Engwall, Kristina – Söderlind, Ingrid (2001) "Barn och demokrati i ett historiskt perspektiv" i Jönsson, Christer. *Rösträtten 80 år: forskarantologi*, Stockholm, Justitiedepartementet, s. 183-197
- Esaiasson, Peter – Oscarsson, Henrik – Gilljam, Mikael – Wängnerud, Lena (2007) *Metodpraktikan: Konsten att studera samhälle, individ och marknad*, Stockholm, Nordstedts Juridik (3:e uppl.)
- Hamilton, Vivian E. (2012) "Democratic Inclusion, Cognitive Development and the Age of Electoral Majority" *Brooklyn Law Review*, 77 (4), s. 1447- 1513
- Held, David (2006) 3ed, *Models of democracy*, Polity Press, United Kingdom
- Häkli, Jouni – Kallio, Kirsi Pauliina (2011) "Are There Politics in Childhood?" *Space and Polity*, 15 (1), s. 21-34
- Krappman, Lothar (2010) "The wieght of the child's view (Article 12 of the Convention of the right of the Child)" *International Journal of Children's Rights*, 18 (4), s. 501-513
- Rehfeld, Andrew (2011) "The Child as Democratic Citizen" *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 633, s. 141-166
- Schrag, Francis (1975) "The Child's Status in the Democratic State" *Political Theory*, 3 (4), s. 441-457
- Teorell, Jan – Svensson, Torsten (2007) *Att fråga och att svara: samhällsvetenskaplig metod*, Malmö, Liber AB
- Turner, Stephen P. (2003) *Liberal Democracy 3.0*, Sage Publications, London
- United Nations, Genreal Comment no. 12 (2009) "The right of the child to be heard" Committee on the rights of the child, Fifty-first session, United Nations, Genève
- Wall, John (2011) "Can democracy represent children? Toward a politics of difference" *Childhood*, 19 (1), s. 86-100

Elektroniska källor

Regeringen 1: Regeringens hemsida, Om regeringskansliet. [Elektronisk]

Tillgänglig: <http://www.regeringen.se/sb/d/2511>. Hämtdatum: 2013-04-08
Regeringen 2: Regeringens hemsida, Statens offentliga utredningar och kommittéer.
[Elektronisk] Tillgänglig: <http://www.regeringen.se/sb/d/2461>. Hämtdatum:
2013-04-08
UNICEF: Unicefs hemsida, Barnkonventionen. [Elektronisk] Tillgänglig:
<http://unicef.se/barnkonventionen>. Hämtdatum: 2013-05-17

Statens offentliga utredningar

Avskaffande av filmcensuren för vuxna – men förstärkt skydd för barn och unga mot skadlig mediepåverkan (SOU 2009:51)
Barns perspektiv på jämställdhet i skola (SOU 2010:66)
Beslutanderätt vid gemensam vårdnad m.m. (SOU 2007:52)
Lagen om stöd och skydd för barn och unga (LBU) (SOU 2009:68)
Modernare adoptionsregler (SOU 2009:61)
Omhändertagen – samhällets ansvar för utsatta barn och unga (SOU 2000:77)
Patientlag (SOU 2013:2)
Vräkning och hemlöshet – drabbar också barn (dir. 2005:88)